

Tutkimuksen pullonkauloja

■ MERJA LEPPÄLAHTI

Umpikujasta oivallukseen. Refleksiivisyys empiirisessä tutkimuksessa. Toim. Sanna Aaltonen ja Riitta Högbacka. Tampere University Press 2015.

Mitä tehdä, kun tutkimus tuntuu menevän pieleen? Mikä avuksi, kun aineisto ei ole riittävää tai oikeanlaista, teoria tai menetelmät osoittautuvat toimimattomiksi, rahoitusta ei myönnetä?

Tutkimukset kirjoitetaan usein sellaiseen muotoon, joissa kaikki valinnat näyttävät huolellisesti harkituilta ja ennalta suunnitelluilta. Todellisuudessa tutkimukset eivät läheskään aina etene näin, vaan usein vastaan tulee tilanteita, joissa asioita täytyy pysähtyä pohtimaan ja joskus jopa suunnittelemaan uudelleen.

Sanna Aaltonen ja Riitta Högbackan toimittama *Umpikujasta oivallukseen* käsittelee monenlaisia tutkimuksen tekemisen ongelmatilanteita. Teos sisältää kymmenen artikkelia, jotka on jaoteltu kolmeen osioon: ”Tutkimuskatse tutkijaan”, ”Tutkimuksen välineisiin ja aineistoihin kohdistuva refleksiivisyys” sekä ”Refleksiivisyys suhteessa tieteen tekemisen konteksteihin”. Kirjoittajat ovat useista eri tutkimusorganisaatioista ja he kirjoittavat sosiologian, sosiaalityön, antropologian, historiatieteiden, kasvatustieteiden, ympäristötieteiden, työelämän tutkimuksen, muotoilun tutkimuksen ja digitaalisen kulttuurin tutkimuksen näkökulmista. Kokoelma on siis varsin monialainen ja monitieteinen.

Artikkelikokoelman keskeinen teema on refleksiivisyys, jonka kirjoittavat erottavat reflektiivisyydestä. Refleksiivisyys koskee ajattelun perusteita ja tapahtuu samanaikaisesti aineiston tuottamisen ja analysoinnin kanssa, toisin kuin tutkimuksen tai sen jonkin osa-alueen reflektointi jälkeenpäin. Kirjoittajien mukaan (s. 13) refleksiivisyys on ”tutkimuksellisen ajattelun ja käytäntöjemme arvioimista, jonka päämääränä on tuottaa kontekstittietoista, elämismaailmalta herkistynyttä ja eettisesti kestävämpää tutkimusta”.

Tutkija haastavassa kenttätöyssä

Teoksen ensimmäinen osio, ”Tutkimuskatse tutkijaan”, sisältää kolme artikkelia, joissa tutkija kerää aineistoaan varsin haastavissa tilanteissa.

Johanna Lindh kuvailee artikkelissaan ”Antropologin refleksiivisyys tutkijan oppimisena” kenttätökokemuksiaan poikkiuskonollisessa kristillisessä kentässä. Hän suoritti osallistuvaa havainnointia monenlaisissa kristillisissä yhteisöissä. Kenttätöyssä hän joutui välillä tasapainottelemaan sisä- ja ulkoryhmäläisyyden välissä. Osallistuvassa havainnoissa tutkija jakaa tutkittaviensa elämän ja hänen olisi vaikeaa, ellei mahdotonta, sulkea pois omia tunteitaan kenttätöön ajaksi. Lindh onkin sitä mieltä, että tunteita ja niihin perustuvia tulkintoja pitäisi käsitellä tutkimusprosessin aikana ja kuvata tutkimusraportissa. Artikkelissaan Lindh peilaa omaa kenttätöytään erityisesti Charlotte Aull Daviesin teoksessa *Reflexive Ethnography* (2008) esittämiin ajatuksiin.

Kirsi Nousiaisen artikkelin ”Narratiivinen haastattelu perfor-

manssina tuetun asumisen yksikössä” alaotsikkona on ”Kun päihdeongelma ja mielen sairaus ovat osallisina näyttämöllä”. Nousiainen kuvaa tutkimuksensa aineistonkeruun haasteita, jotka hän jakaa käytännöllisiksi, kerronnallisiksi, eettisiksi ja emotionaalisiksi.

Käytännön ongelmana oli sovitusta ajoista kiinnipitäminen. Rankkoja elämäkokemuksia saattoi olla vaikea sanallistaa, niitä oli myös raskasta kertoa ja kuunnella. Tuetun asumisen yksikössä asukkailla oli lupa käyttää päihteitä omassa asunnossaan, eli haastateltava saattoi olla päihtynyt haastattelijan saapuessa, mikä aiheutti usein myös eettisen pohdinnan tarpeen. Kirjoittaja kuvaa tilanteita, joissa haastattelu etenee kaoottisen tuntuisesti sinne tänne, mutta haastateltava haluaa jatkaa eikä sopia uutta aikaa. Nousiainen näkee haastattelutilanteet performansseina, joissa sekä ruumiillisuus että tunteet ovat vahvasti mukana. Hän toteaa kuitenkin, että myös epäkonventionaalinen, ”epäonnistunut”, haastatteluaineisto voi olla rikas ja kiinnostava.

Tutkijan pitäisi ainakin jossain määrin saavuttaa tutkittavien luottamus aineistonkeruun onnistumiseksi. Lotta Kokkonen ja Miikka Pyykkönen esittelevät artikkelissaan ”Tutkija, tukija vai ystävä? Neuvotteluja vallasta ja luottamuksesta maahanmuuttajien haastattelututkimuksessa” ongelmia, joita tutkijan ja tutkittavan välille voi syntyä. Molemmat reflektoivat omia väitöstutkimuksiaan. Romanttisessa käsityksessä aineisto on sitä parempaa, mitä lähemmäs tutkittavaa tutkija pääsee. Tällöin tutkija–tutkittava-suhde voi helposti muuttua kaveruus- tai ystä-

vyysuhteeksi, jolloin on vaara, että käsitys rooleista menee sekaisin.

Kumpaakin tutkijaa ohjasi työsään myös auttamisen ja voimaannuttamisen halu. Tutkijat huomasivat käyttävänsä paljon aikaa yksittäisen haastateltavan kuuntelemiseen ja auttamiseen, mutta huomasivat sitten, etteivät voi ryhtyä kaikkien kaveriksi. Toisaalta myös haastatelluilla saattoi olla epärealistisia odotuksia tutkimustilanteen suhteen, he esimerkiksi pyysivät tutkimustilanteesta ja paljon myöhemminkin apua monenlaisissa asioissa, myös sellaisissa, joihin tutkija ei voinut vaikuttaa. Kirjoittajat toteavat, ettei heidän esittämiensä asioihin juuri anneta nuorelle tutkijalle opastusta etukäteen.

Kun aineisto ja menetelmät eivät kohtaa

Teoksen toinen osio on nimeltään ”Tutkimuksen välineisiin ja aineistoihin kohdistuva refleksiivisyys”. Osion neljä artikkelia tarttuvat kysymyksiin tutkimusaineiston käytöstä ja tutkimusmenetelmistä.

Tiina Sotkasiiran artikkeli on nimeltään ”Kun aineisto ei riitä. Monimenetelmäisyys metodologisenä käsitteellisenä oppimisena”. Sotkasiira toteaa, että vaikka tutkimusohjeissa usein puhutaan yllätyksistä ja uusista oivalluksista, yleensä tutkija ei odota tutkimuksensa muuttavan kesken kaiken jyrkästi suuntaansa. Hän kuvaa omaa väitöskirjatutkimustaan, jossa aineistoon perehtymisen jälkeen alkoi tuntua, ettei aineisto pysty vastaamaan alkuperäistä tähdellisemmiltä tuntuviin uusiin kysymyksiin. Sotkasiiran tutkimuskysymykset liittyivät Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevien islaminuskoisten nuorten etniseen identiteet-

tiin Venäjällä. Alkuasetelmassa hän uskoi tekevänsä tutkimuksen nuorten kanssa tekemiensä haastattelujen pohjalta. Kirjoittaja joutui kuitenkin valitsemaan, pysykö hän alkuperäisessä suunnitelmassa ja sivuuttaa mielestään olennaisia kysymyksiä vai käyttääkö hän aikaa lisää aineiston hankkimiseen.

Design-esineitten elämäkerrat ja niiden käyttäjien haastattelut muodostivat Heidi Paavilaisen tutkimusaineiston hänen väitöstutkimuksessaan, jonka vaiheita hän kuvaa artikkelissaan ”Käyttäjätiedon tulkintaa empaattisesti”. Tutkimusasetelmaan kuului käyttäjäkeskeisyys ja aineistokin tuki tätä, mutta tulkintakehikko ei ollut loppuun saakka mietitty. Paavilainen toteaa, että tutkimukselle oli onnekaasta, että suurin osa aineistosta ei sopinut ennakkokäsityksiin. Tämä johti hänet oivaltamaan, ettei analyysia monimutkaistanut ristiriitaisuus ollutkaan tutkijan ongelma vaan tutkimustulos.

Ulla-Maija Salo käsittelee tutkijan menetelmällisiä valintoja artikkelissaan ”Simsalabim, sisällönanalyysi ja koodaamisen haasteet”. Salo toteaa, että erityisesti opinnäytetöissä käytetään laadullisia analyysimenetelmiä usein melko mekaanisesti ja oletetaan niiden kantavan tutkimusta enemmän kuin todellisuudessa tapahtuu. Kirjoittaja keskittyy kriittisessä tekstissään erityisesti sisällönanalyysin käyttöön. Hän toteaa, että ettei laadullisen aineiston analyysi ole mekaanista laariin kaatamista, teemoittelua ja itsestäänselvyyksien toistamista, vaan se vaatii refleksiivistä pohtimista analyysin ja tulkinnan eri vaiheissa.

Jenni Helenius, Sanna-Mari Salonen-Hakomäki, Hanna Vilkkä,

Anita Saaranen-Kauppinen ja Jari Eskola tarkastelevat artikkelissaan ”Teorian ja empirian vuoropuhelu tutkimuksessa: reflektioita ja ratkaisuja” tutkijan tekemiä rajauksia ja ratkaisuja. He toteavat, että jos tutkijan teorialähteet on kerätty pohtimatta niiden soveltuvuutta kokonaisuuteen, operationalisointi voi johtaa umpikujaan. Samoin käy, jos tutkija ei osaa rajata aihettaan, vaan haluaa mukaan kaiken rikkaasta aineistostaan löytyvän. Erityisesti opinnäytetyötä tekevä voi juuttua kirjoittamistyöhön, kun tutkimus ei tunnu asettuvan ajateltuun malliin. Ratkaisuksi kirjoittajat esittävät vuoropuhelun, jota tapahtuu seminaareissa, ohjaustilanteessa, kirjoitusryhmissä ja tutkimusta arvioitaessa. Kirjoittajan jakaessa tekstejään hänestä tulee tietoisempi kirjoittajana ja hänellä on mahdollisuus kehittyä prosessin aikana.

Yhteiskunnan ja instituutioiden vaikutus

Kolmas osio on nimeltään ”Refleksiivisyys suhteessa tieteen tekemisen konteksteihin”. Tämä osio käsittelee kolme artikkelia, joista kahdessa ensimmäisessä käsitellään tutkimustiedon viemistä käytäntöön, kolmannessa pohditaan rahoitushakujen tutkimusta ohjaavaa vaikutusta.

Katri Otonkorpi-Lehtoranta ja Hanna Ylöstalo kirjoittavat artikkelissaan ”Kokemuksia kokemuksista. Tutkimustiedon palauttaminen kentälle” kokemuksen ja tiedon suhteesta. Kirjoittajat antavat omien tutkimustensa tilanteista esimerkkejä, joissa tutkittavien kokemus on ristiriidassa tutkimustulosten kanssa. Otonkorpi-Lehtorannan ja Ylöstalon esittelemät

tutkimukset ovat työpaikkojen tasa-arvoon tähtääviä toimintatutkimuksia eli aihe itsessään on tunteita herättävä. Kirjoittavat toteavat, että esimerkiksi oman henkilökohdallisen epätasa-arvokokemuksen puuttuessa tehdään helposti johtopäätös tasa-arvon toteutumisesta ja vastustetaan tutkijoiden esittämää kuvaa oman työpaikan tilanteesta. Artikkelit tuntuvat erityisen ajankohdalliselta, kun nykyään varsinkin sosiaalisessa mediassa yhden henkilön kokemus voi painaa enemmän kuin tieteellisin menetelmin tehty tutkimus.

Tutkimustiedon yhteiskunnallinen vaikuttavuus on Simo Sarkin ja Jari Niemelän aiheena artikkelissa ”Toistuvuuden taika: refleksiivinen tiedontuotanto tutkijan ja tiede-politiikkakytkösten näkökulmista”. Kirjoittajien tutkimustavoitteena oli kehittää tiede-politiikkakytkösten vaikuttavuutta sellittävä normatiivinen kriteeristö. Tässä tärkeänä työvälineenä oli toisto, siksi tutkimusta käsiteltiin ja arvioitiin monissa työpajoissa, kommentointikiertoilla ja haastatteluissa. Nämä rakensivat uutta edellisten tulosten päälle ja vahvistivat tulosten merkityksellisyyttä.

Yksi tutkimuksen tekemisen perusasioista on tutkimusrahoituksen hankkiminen. Jaakko Suominen pohdiskelee rahoituksen hakemista ja saamista artikkelissaan ”Hankehakujen ja rahoituksen tutkimusta ohjaava vaikutus. Omaan arkistoon perustuva retrospektiivinen toimija-analyysi”. Suominen toteaa, että hankkeiden valmistelu ja hakemusten laatiminen johtivat vuoropuheluun muun tutkimuksen kanssa ja yhteistyöverkostojen muodostumiseen sil-

loinkin, kun rahoitusta ei saatu. Lisäksi rahoitushaut ovat eräänlaista kanavien auki pitämistä. Yksittäiselle tutkijalle taas hakemusprosessit voivat muodostua kokemukselliseksi oppimisprojekteiksi.

Sovellettavaa moniin tilanteisiin

Johdannossa luvataan tarjota tieteenalojen välisiä raja-aitoja ylittäen välineitä tutkimuksenteon ja tutkimusprosessin ymmärtämiseen ja ongelmien ratkaisuun. Tässä onnistutaan oikeastaan aika hyvin. Monissa teksteissä käsitellään sellaisia tutkimuksen pullonkaloja, jotka eivät yleensä tule esille etukäteen. Artikkeleissa kuvatut tilanteet esitetään useimmiten varsin konkreettisesti omien tutkimusesi-merkien kautta.

Kokoelma on monialainen ja -tieteinen ja eri artikkelien tapaus-tilanteet eroavat toisistaan. Silti ne eivät jää erikoisiksi yksittäistapauksiksi, vaan niistä löytyy sovellettavaa monenlaisiin tutkimustilanteisiin. Pidän suurinta osaa kirjan artikkeleista erityisen suositeltavina opinnäytteitten tekijöille ja ohjaajille.

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti ja tietokirjailija.